

HATÁSOK ÉS LERAKÓDÁSOK

Részlet

V A R G A Z O L T Á N

Magántanulói lépéstartásom mindenestre ekkor, 1948 derekán, néhány hónappal a Tájékoztató Iroda Titót kiáltozó határozata előtt ér véget. Amennyiben fontos ez, a gimnázium első, illetve a hamarosan beköszöntő általános iskola ötödik osztályának sikeres (?) elvégzésével. Vagy inkább „marad abba”, nem is igazán szándékosan, még kevésbé megtervezetten. Mert hogy a leállás oka valójában mi is volt . . . attól félek, ezt a kérdést nem éppen könnyű megválaszolni. Három éven át tartó tanítónőm, Fodor Baba férjhez menetele ugyanis (anyám barátnőjének lánya, Gita, nemsokára nagy hassal látja) önmagában aligha ok, mért ne lehetett volna helyette mást is találni? Kellő igyekezet vagy inkább meggyőződés mellett legalábbis, de valahogy épp ez hiányzik. Hogy a folytatásnak egyáltalán lehet értelme. Éppúgy, mint bárminemű képesítés megszerzésének. Ha egyszer állásba úgysem léphetek, nem válhat belőlem kereső ember. Amivel, jótékony fokozatossággal ismerve föl állapotom véglegességét, lényegében már magam is tisztában vagyok. Anélkül, hogy különösebben foglalkoztatna a kérdés: mi is lesz velem, mit is kezdhetnék?

Nem mintha a szüleimnek ugyanezért nem lenne meg a maguk csendes drámája. Csakhogy erről előttem kevés szó esik, nélkülem viszont bizonyára több, a másik szobában. Esténként, gyerekekre mérten már alvásidőben. De hát én bagolytermészet vagyok. Annyira, hogy egészen aprón és alig világra eszmélőn állítom, sőt hiszem: egyáltalán nem is szoktam aludni. Ugyanezért nézem le az öcsémet is: amiért napközben „agyon-

ugrálva magát”, vacsora után gyakran akaszodik anyánk nyakába. Őlében olykor el is szunnyadva; megesik, hogy úgy kell az ágyba bevinni – úgy, mint engem éber állapotomban. Hogy utána még sokáig nyitott szemmel fekédjek. Emiatt is juthatnak el a fülemhez a legkülönbözőbb, nem egészen (vagy „egészen nem”) nekünk szánt beszélgetések, vagy csupán zavartalanabbul útnak bocsátott megjegyzések. Legfelsőbb parancsba adott tisztelettel kezelendő („különben óriási pofonok lesznek!”), de soha nem így kezelt Ómamánk „rettentő butaságáról”, mármint az apánk szerintiről, mintegy a magam hasonló, ám mégsem maradéktalanul igazságos ítéletét igazolandó. De szó esik többször rólam is, egyszer Zentáról ellátogató nagynéném társaságában: ő veti fel ekkor, hogy mi is lesz velem, nem kerülhetnék-e valamilyen intézetbe esetleg, anyám tehermentesítése érdekében mindenekelőtt. De hát mi lenne velem ott? – hangzik erre apám elienkérdése. Éppen mert „oly okos” vagyok. Annak ellenére szolgálva elégtétellel, hogy én a kelteténél is jobban meg vagyok erről győződve, sőt annak ellenére is, hogy szembe apám ennél enyhébben sem nagyon dicsér, sőt gyakran hülyéz le. De hogy valójában mi legyen velem? . . . Mindenesetre ekkor bekövetkező tovább nem tanulásomban, eltekintve az ez idő szerinti zilált anyagiaktól, alighanem a szülői tanácsalanságnak is legalább annyi része lehetett, mint önműveléssel is működtethető állítólagos okosságomnak. Tény viszont, hogy én hivatalos pecséttel ellátott iskolai bizonyítványok reménye nélkül is búvárkodhatom, külső kényszer nélküli kényszerűségből ugyan, de abba ásva be magam, ami valóban érdekel is, képes lekötni.

Nem is csak a magam könnyebbségére.

Ám ha én ragaszkodom a folytatáshoz, szüleim bizonyára találtak volna megoldást, semmiképp sem akadályoznak. Csakhogy én még mindig (vagy „máris”?) a „ha a pillanat meg van oldva, minden meg van oldva” jegyében élve örülök a szabadságomnak.

Lexikonba temetkezve például. Közlebről az Új Idők Lexikona kötetibe, mivel nekünk az van meg itthon. Lévén anyám éveken át előfizetője Herczeg Ferenc „magyar úri családoknak” szánt, de apám szerint csak nőknek való „szépirodalmi és művészeti hetilapjának és kritikai szemléjének”, amiért is a lexikon ajándékmellékletként kerül a házhoz. Lapozgatom azonban a lap bekötött és bekötetlen számaint is, böngészgetve a többségükben mégsem csupán az adott korszak írói

rangsorát elsodró történelmi földcsuszamlás folytán halandónak megmaradó szerzőgárda írásait is, így igen, mindenképpen így, mivel a hálás-hálátlan utókor hierarchiájának megismerésekor kevés név köszön vissza csupán ismerősként közülük. Mindenekelőtt talán leginkább Márai Sándor kivételével. Ám ő ekkor név volt csak: gyakori, de meditáló tárcáihoz egyelőre nem nagyon van türelmem. Példának okáért A lélekidomár címűhöz sem, Freud szigorúan szakállas arca kíséretében, ujjai közt vastag szivarral. Úgyhogy csak a nevét jegyzem meg, mielőtt a róla szóló szöveget, évekkel később, el is olvasnám. Arról a bizonyos három pofonról. Arról, amit az emberiség Kopernikustól, Darwintól és Freudtól kapott, csakhogy végre megtanulhassa: véletlenül sincs a világ középpontjában. Nem igazán ide illő írás, nem is igen értem, hogy került az Új Idők oldalaira, legfőképpen tán, mert Márai írta. De amikor elolvasom, tetszik is, nem igazán érzem magamat arcul csapottnak, szívesebben érezném viszont arcul csapónak. Freud szerepe pedig külön is izgat: állítása nyomán, miszerint állati és vademberi ösztönök élnek bennünk, vadregényesen egzotikus tájak kelnek életre bennem . . . Ám egyelőre szívesebben olvasom a lap végén Ceruzajegyzetek cím alatt található frappáns kis történeteket, röpké feljegyzéseket, anekdotákat. Történelmi alakokról, tudósokról, művészekről, írókról. Lóczy Lajosról, a neves geológusról, aki a hegyekben kóborolva utolsó szál gyufájával tüzet gyújtani még tud, de szivarra már nem, Lisztről, aki szerint egy általa meghallgatott ifjú hölgy nagyszerűen zongorázhatna, „ha rá tudná szólni magát, hogy kissé tehetségesebb legyen”, Napóleonról, Balzacról, Disraeliről, Edisonról, aki egyszer elfelejtette a nevét és a spártaiak lakonikus válaszairól. Kevésbé vonz Orbók Attila Így beszélj hazádról! című alkalmasint mégiscsak valós magyar értékeket és teljesítményeket felvonultató rovata, csak hát akkor én a címéből a „legyel elfogult”-at hallom ki minduntalan. Elképzelhetően bizonyos „Árpád hazájában jaj annak, aki nem úr, és nem bitang”-féle ekkor már ismert verssorok miatt is, meg talán amiért az elfogultságra igényt tartó haza határain kívül rekedtem. Miközben az itteni, szintén hazának titulált ország ugyancsak elvárja tőlem az elfogultságot. Ám azért aligha függetlenül a nagyapám közvetítette Kopernikusz-pofontól. Mivel a Nap és Föld közti méretkülönbséget, na meg sártekénk bolygóársait megismerve korán sejteni kezdtem, hogy nem okvetlenül az a legfontosabb része a világmindenségnek, ahol mi vagyunk éppen – korántsem a bánatomra,

sokkal inkább örömteli büszkeségemre. Mert a többség ezzel mintha nem is mindig lenne tisztában. Ellentétben velem, aki . . . mivel ajtón kidobott egocentrikusságom persze, hogy az ablakon át jön vissza hoz-zám, ártatlanul kollektívból bűnösen individuálissá átformálódva. Éret-lenül komoly „antilirikusság”-ként is megmutatkozva, támadóan gúnyos főlényként, valahányszor valaki a „legszebb” hazáról, nyelvről, szerető-ről beszél, ír, vagy éppen „a legjobb édesanyáról” énekel a rádióban. Mindenkinek vagy anyja, legalábbis volt, honnan tudja, hogy épp az övé a legjobb? Alkalmasint Petőfi anyakultusza is ezért hat számomra hi-teltelenül közhelyszerűnek. De talán másról is szó van: arról, hogy mindenben anyai segítségre szorulva, szégyellem az „anyásságomat”, nem vagyok kész belül vállalni. Mivel azt, hogy objektív igazságok mellett szubjektívek is létezhetnek, jóval később és ekkor is csak alig tanulom meg, tudomásul véve csupán inkább, semmint át is érezve. Beleütközöm azonban másfajta szövegekbe is, itt, az Új Idők oldalain, főleg a háborús évek számaiban vagy az azokat közvetlenül megelőzőkben. „Forradalmi csőcseléket” emlegetőkbe a spanyol polgárháború kapcsán, vagy abba, hogy Nemes Suhay Imre nyugalmazott tábornok „tragikusnak és szép-nek” mondja a német vadászpilóták sorsát Rommel afrikai hadjáratá-ban. Vagy az írófejedelem-főszerkesztő tolla alól kikerültbe a szovjet elleni magyar hadba lépés pillanatában. Arról, hogy „a Német Birodalom lángeszű vezére” idejében felismerte, hogyan is készül Sztalin (ekkor még így, a későbbi eksztázis kívánta ékezet nélkül) Dzsingisz kánénál is nagyobb haddal lerohanni Európát egyebek mellett a magyarság eltörlése révén egyesítve a nyugati és déli szlávokat is egymással.

Am azért a lexikon az igazi, minden kötöttségtől mentes szabadúsá-som színtereként, mindössze a kiindulópontot kell hozzá megtalálnom. Mert többnyire mégiscsak valamilyen címszó ürügyén kérem el valamelyik kötetét, közben azonban meg-csálllok olyan témák mellett is, amelyeknek a legtávolabbról sincs közük az éppen megismerni kívánt fogalomhoz. Hogy aztán előbb-utóbb mégis eljutva hozzá, gyakran a „lásd”-októl hagyjam magam továbbsodorni. És mivel ez így minden-képpen valamilyen behatárolható tárgykört jelent, önképzésem, ami előre megfontolt szándékom szerint még csak nem is igazán az, önma-gától lesz mégis valamilyen tudományághoz kapcsolódó, s egyben tema-tikusan kampányszerű is. Ekképpen gabalyodom bele hosszú időre a zoológiába, s azon belül is külön az állatvilág rendszertanába, később

már a könyvtárbeli magyar nyelvű nagy Brehm segítségével (mert nekünk itthon csak a német kicsi van meg), egy időben ez lesz a vessző-paripám, legyen bár szó egysejtűekről vagy főemlősökről, természetesen bogarastul, mert némi megerőltetés árán a rovarok osztályának harminc rendjét még mindig képes lennék tán felsorolni. De vannak fizikai, kémiai, földrajzi (sőt földtani!) korszakaim is, hogy a történelmi nekilendülés meg-megújuló hullámairól ne is beszéljünk. Arról, hogy Klió tudományán belül a világtörténelmet meglehetősen sajátos, lexikon diktálta módszer szerint tanulmányozom, merőben eltérően a boldog emlékezetű A. V. Misulin professzor (?) könyve által sugalltót: annak ellenére, hogy a nemzeti történelmet (nem a magyart, a nemzetet általában) hajlamos vagyok lenézni, jobbára az egyes európai és nem európai országok dióhéj-történelmét olvasom el a megfelelő címszavak alatt, valamiféle mozaikszerű kirakósjátékkal szórakozva. Vitatható módszer, annál is inkább, mivel tudatossá is csak így utólag válik, de mire a könyvszekrényünkben szintén fellelhető Shakespeare (azaz a régi kiadás szerint „Shakspere”) királydrámáit annak rendje és módja szerint időrendben kezdem olvasni, a rózsák háborúját mégiscsak el tudom már helyezni Albion történelmében, sőt az ezután történekekről is felszedek egyet-mást, Tudorokról és Stuartokról, Cromwellről és a puritánokról.

Amde a Magyarország történetét ismertető szócikk, bármennyire vázlatos legyen is, mindeképpen részletesebb képet nyújt a Dániáról vagy Portugáliáról szólónál.

De azért e tárgyban tankönyv is akad. Jobban mondva történelmi tárgyú olvasmányokat tartalmazó iskolai segédkönyv, azok között a régi tankönyvek között, amelyek anyám egy Becskereken élő lánykori barátjánője ajándékaként kerülnek hozzánk. Oldalain a leánya erényén esett foltért négy királynői ujjat lemetsző Zách Feliciánnal és megtorlásként lófarokhoz kötve halálba hurcolt fiával és egész, negyedíziglen kiirtott nemzetségével, Cilleivel és a Hunyadiakkal, Jánossal és Lászlóval, Mátyással, az igazsággal. Bár az ország törökverő oltalmazójával először mégsem itt találkozom, hanem a király nélküli Magyar Királyság hadvezérportrékból összeállított bélyegsorozatának egyik darabjaként a honalapító Árpád, a pogány kunokat megkergető Szent László, a lovagkori legendából utóbb eposzhőssé magasztosuló, de itt kissé kakukkfiókának ható Toldi, a szintén malomkőforgató Kinizsi, a Szigetvárról kirohanó Zrínyi, a Rodostóig bujdosó Rákóczi, a Berlint megsarcoló

Hadik generális, valamint az áruulás pódiumát hőiesen vállaló Görgey társaságában, időrendi és növekvő postailleték szerinti sorrendbe szedve. Nem ismeretlen előttem azonban az ifjan lefejezett idősebb fiú, László sem: vele A király esküjében ismerkedhettem meg Petőfi dombozművű arképpel ékesített piros kötésű Összesében. Úgyhogy már csak emiatt is az e korszakról szólókat olvasom el először, emlékezetem szerint a várnai és a rigómezei csatától egészen Mohácsig, Nándorfehérvár ostroma révén tudva meg, hogy a nálunk többnyire magyar szövegekörnyezetben is Beográdnak mondott (sőt ez idő tájt sajtónkban írt) jugoszláv fővárost valaha így is hívták. Váltakozó sikerekről és bukásokról értesülve váltakozó tetszés mellett óhatatlanul az egyes írások szerzői hangvételeitől is függően. Amelyek közül a hírből már ismert, de regényvilágával még előttem álló Jókai mesemondói kiegyensúlyozottságát (emlékezetem szerint ő írja a Hunyadi Jánosról és Lászlóról szóló részeket, valamint a Mohácsról szólót) inkább közel érzem magamhoz a Mátyást tálaló Gaal Mózes némileg hetykébb modoránál. Mert valahogy már az írás címe sem tetszik: Mátyás király Béccset vívó haragjában. Nem szólva a kezdő mondatról: „Az sem volt kutya, amit Béccsel művelt a magyarok királya.” Mert mintha ez az „ízesen” magyarosnak szánt hang, főleg így, hetvenkedő leütéssel párosultan, már ekkor taszított volna. Nem igazán tudom, miért is, talán mert a lexikonok szándékolt szárazságát meggyőzőbbnek éreztem, túlfűtött tolmácsolói múltmagasztalás helyett „tényekre” lévén inkább kíváncsi. Arra, ami a történelmet prezentáló „komolyabb” műveknek mégis inkább sajátja. Ilyen is lesz hamarosan, nem is akármilyen. Baják néni, egy szomszédunkbeli asztalosmester özvegyének jóvoltából, akivel Ómamánk ismerkedik össze, nem sokkal azután, hogy a „másik” házból, a Steimetz-féléből, a harmadikba költözünk, a Winter-házba – a megtévesztő név ellenére ezúttal nem elüldözött-internált németek volt lakhelyére, Winterék sváb származásúak ugyan, de sosem voltak Kulturbund-tagok. Ide hozza Ómama A magyar nemzet történetének két kötetét, az első kettőt a nagy millenniumi díszkiadás súlyos és vastag kötetei sorából. Kezdve a még magyarmentes Kárpát-medence múltjával, folytatódva a csendben közelebb sodródó honkeresők lebediai és etelközi előtörténetével, beletorkollva a Vereckei-szorosba. Bezárólag az Árpád-ház kihalásával, Marczali Henrik tollából. Azzal, hogy ezért talán mégis kár, de hát a harmadik kötetnek az öregasszony a legvégénél tart, a többit már mind

eltüzelte. Feltehetőleg a végén, a beérkezettség állapotánál kezdve, Ferenc József boldog korával, módszeresen mind mélyebb rétegeit hántva le a magyar múltnak. Apánkat a guta kerülgeti, legszívesebben a házat gyújtaná rá a szegény özvegyre – főleg miután az, mentési kísérletünkről hallva, komoly gondba is esik: hogy a megmaradt két kötetért mit is kérhetne . . . De hát az Árpádok kora önmagában is kerek egész, a kötetek szerinti tagolódás alapján legalábbis, lehet benne tallózni. Nem mintha Vászoly-Vazul István általi megvakíttatása első ízben nem a lexikon nyomán borzasztana el még, mert ezt nem igazán érzem szenthez illőnek; talán amiért a megállapítást, miszerint ahhoz, hogy egy szelíd gondolat megvalósulhasson, néha vért kell ontani, Victor Hugo Nyomorultakjában olvasom csak majd, pár évvel később. Pogánypárti azonban nyilván mégsem emiatt a barbársággal szembeni barbárság miatt leszek, úgy vagyok csak inkább az, mint a sápadtarcúak ellenében indiánpárti – ha egyszer Cooper- és May Károly- (továbbá Verne Gyula-) korszakomat is ekkor élem, amiért is kumiszt ivó lovas nomád őseink szinte természetszerűen illeszkednek bele az olvasmányaim életre keltette sátorromantikába. Együtt Attila hunjaival is, akikről még Zentán szintén a nagyapámtól hallok először, ám akikről történelemmentő Ómamánknak köszönhetően most részletesebben is olvashatok, itt, A magyar nemzet történetének magyar előtti szakaszában, vagyis az első kötetben. Itt láthatom Rafael Attila Róma előtt című falfestményének reprodukcióját is, amelyen tiarával a fején Nagy Leó pápa két bíborosa kíséretében lovagol ki Attila elé, aki bokrosodni látszó lova hátán riadtan észleli a pápa feletti felhők közt kivont karddal lebegő Szent Péter és Szent Pál alakját. Oly mérvű felháborodásomra, hogy emiatt is próbálom meg én lefesteni a jelenetet, úgy, ahogyan az szerintem történt. Péter és Pál nélkül, előtérben a nálam is tiarás pápa térdre boruló alakjával a fehér lován Munkácsi Árpádjára emlékeztető módon feszítő Attila előtt, akinek csak nehezen tudom megbocsátani, amiért másfél ezer évvel előttem elmulasztotta bebizonyítani Rómáról, hogy mégsem nevezhető Örök Városnak. Vízfestékkészlettel napokon át aprólékos műgonddal festegetem az egyes figurákat, tűvékony ecsettel petyegtetve ki Isten ostorának párduebőr kacagányát, aztán egyszer csak megunom az egészet, úgyhogy a mellékalakok végül is kitöltetlenül maradnak meg rajzlap-fehérek. Pogányságfokozó hatása van azonban a Színházi Életnek is, mivel e színes és az Új Időknél kevésbé nemzeti töltetű

színpadi hetilap régi számainak oldalain nem csupán fürdőruhás színésznők képeit láthatom, s III. Richárdként Törzs Jenőt kezében törrel, sőt jól sikerült pillanatfelvételeket olyanféle képaláírásokkal, mint „Sárosi fejsgólja”, „Toldi lövése védhetetlen” vagy „Zsengellér és Andreolo irtózatos harca a labdáért”, mivel közöl a lap színpadi szövegeket is, Nóti Károly blódlí tréfáitól kezdve Strindberg Húsvétjáig és a Bovaryné színpadi változatáig. Rendszerint éppen „menő” darabokat, feltüntetve a szereposztást is, egy-két az előadásról készült felvétel kíséretében, Kodolányi János Pogány tűz című műve esetében Szörényi Éváról és Tímár Józsefről. Az utóbbi Leventét (vagy ahogy Kodolányinál áll: Levéntát), az utolsó pogány Árpád-házi herceget játssza, izgalmasan „indiános” hajfonatokkal. Valószínűleg emiatt is kezdek a Vata-lázadás idején játszódó történelmi dráma olvasásába, amelynek során Vászoly fiai, Endre és Levénta, Vata segítségével döntenek meg az István által kijelölt utód, a velencei Péter uralmát. Magával ragadó módon, úgyhogy Gitának is felhívom rá a figyelmét. „Ez a pogány durvaság, ez tetszik nekem”, mondja később arról a jelenetről, amikor a vezéri sátorban Tímár-Levénta először lerohanni próbálja meg a pogányok fogságába esett és Szörényi játszott bajor keresztény leányt, mielőtt mégis érintetlenül engedné tovább – amint utóbb megtudjuk, zárdába vezető útján. De nem csupán fordulatokban, hanem (így, visszapillantó tükörben legalábbis) gondolatokban is gazdag darab ez, ahol az utolsót lobbanó pogányság a kereszténység felett csupán átmenetileg győzhet. Akkor őszinte fájdalomra melleleg. Mert amint az ismét csak kereszténnyé koronázott Endre öccsének modja: „Titeket majd legyőz az idő.”

Mintegy a történelem logikájának megfelelően. Na meg a később jobboldalisággal vádolt Kodolányi logikája szerint is, aki azért van annyira „baloldali” itt, hogy darabjába valami „önmagán túlmutatót” is becsempésszen. Nekem is az első dialektikai leckét adva meg, „történelmi materializmusból”, hogyha úgy vesszük.

Függetlenül attól, ami mintha csupán napjainkban derülne ki igazán: hogy ti. a később színre lépő olykor a korábban érkezővel szemben alul maradhat. „Jövőként” a „múlttal” szemben. Főleg ha ez a „múlt”, nem maradván meg mozdulatlanul, időközben „jövővé” válik.

Csak hogy én ezt akkor még honnan is tudhattam volna?

Egyszerre zölden és koraéretten szolgáltatva ki eszmék és ideológiák lelket fejlesztő-torzító kémhatásának. Egymással feleselgetőknek, de

tán mégis így a jó, mindenképpen jobb, mintha bármelyik is közülük egyfelől érne. Úgy-ahogy körülhatárolhatóan is, mivel a lexikon révén, na meg a szülői könyvállomány többi számottevő része által is, egyfelől a Horthy-korszakként elkönyvelt két háború közötti Magyarország konzervatív, de „reakciós”-nak is mondott keresztény-nemzeti ideológiájának lennének anakronisztikusnak tetszőn kitéve. Annak az eszmerendszernek (vagy inkább „rendszerelenség”-nek), amelyet Trianon elég szerencsétlenül, de kikerülhetetlenül, sőt végzettszerűen készített kiválasztódnia az általa ejtett sebből, napjainkig ingerelve mindannyiunkat önmérgező elvakarássra. Másfelől viszont a rádióból, sajtóból, öcsém tankönyveiből is felém áradó „aktuálisnak” voltam kitéve, már mint a „haladó”-ként aposztrofálnak, közönségesen szólva a „kommunista propagandának”. Ide-oda vagy inkább „jobbra-balra” ragadottan, hol egymás hatását oltva ki, hol gondolkodásra is készítetve.

Most így utólag meg bogozgatásra. Bizonyos összetevőket is szétszedve, ama bizonyos keresztény-nemzeti tandem első tagját is. Hátrapillantóban kérdezve meg, hogy vajon a „nemzeti” mellett miképpen is állok a kereszténységgel. Helyesebben: hogyan is álltam? Akkori képlékenynek mondható mivoltomban természetesen.

Volt-e egyáltalán ún. gyermeki hitem? És hogyha volt, hogyan s mikor is veszítettem el, minek következtében? Nem is könnyen megkerülhető kérdés. Bármennyire szó esett is már a nagyapámról és hatásáról. Arról, hogy leggyermekibb kérdéseimre is mindig nagykorúsító válaszokat adott, amelyeket azonban, bármennyire idejében kanyarodott is el a számára szülőileg kijelölt lelkészi hivatástól, aligha szánt hittől tántorítónak. Amiért is rám gyakorolt hatásuk sem annyira az ő bűne volt, inkább az enyéem. Egyéb környezeti meghatározóktól sem függetlenül, bizonyára attól sem, hogy felekezeti vegyesházasság gyümölcse vagyok. Sőt többlépcsős kombináció végterméke is akár, anyai vonalon legalábbis, tekintve, hogy svábbból magyarosodott tanár nagyapámból némileg rendhagyó módon végül is református, azaz kálvinista lelkész nem lesz, Kiskunhalasról elszármazott színmagyar nagyanyám viszont – szintén kissé szokatlanul – ágostai evangélikusnak születik, másképpen luteránusnak. Így lesz aztán Madarász nagybátyám, egyetlen fiúgyermekük, nemének megfelelően református, anyámból viszont, két nővérével együtt, evangélikus, s nyomában öcsémmel mi is, annak köszönhetően, hogy katolikus születésű apám egyik Pesten élő nagynénje némi utólagos

megütközésére, azzal ad simán reverzalist, hogy tőle mi imádkozni úgysem fogunk tanulni. Anyám előbb egy esti gyermekimára, majd a Miatyánkra tanít meg, kérdésemre viszont, hogy apánk szokott-e imádkozni, igennel felel ugyan, ám a hanghordozása nem túl meggyőző. Később pedig, amikor zentai korszakom idején nagynéném valami házi áhítatról szóló szöveget ismertet, arról is szót ejtve, hogy a szertartást „a családfő kezdi el”, apámat én ilyen szerepben sehogyan sem tudom elképzelni magamnak. Káromkodni nem pusztán elképzelni tudom csak, eltekintve attól, amit némileg szintén tudok már: káromkodás és imádkozás nem feltétlenül zárja ki egymást. Ugyancsak zentai nagynéném próbálja megmagyarázni egyszer, hogy miben is térünk el a katolikusoktól, illetve azok mitőlünk, többek között abban is, hogy „nálunk nincs olyan sok hókuszpókusz”, ámde mások előtt ilyen ne mondjak, a világeért se. Mert itt mindenki katolikus, századosi rangban fronton levő férje is, sőt akárcsak ő, mélyen vallásos, ámde egyben elvált is, első házasságából való lánya Londonban lett varieté-táncosnő, de ekkor én erről még semmit sem tudok . . . Egyszóval e vallásilag meglehetősen tarka rokonsági körön belül a hitbuzgalom közönytől rajongásig terjedő, változó intenzitású. Miközben a felekezeti türelmetlenség senkire sem jellemző, „Minden vallás jó, ha hisznek benne”, összegezhethném a közös nevezőt, ilyesmit apámtól is hallok nemegyszer. Annak ellenére, hogy életkorom előrehaladtával már előttem sem nagyon titkolja: nem tartja magát hívő embernek. Csak hát ez a „minden vallás jó” dicséretes toleranciája mellett elernyesztő relativitástudatot is jelenthet, óhatatlanul azt is, hogy a sok egyformán jó vallás közül egyiket sem kell igazán komolyan venni. Lévén a felvilágosodás előszobája a különböző vallások együttélése, a vallásszabadság, együtt a kételkedés szabadságával. Sőt tagadásával.

Mindenesetre az első elemistáknak szánt hittananyagot még töretlen ártatlansággal követem végig. Ám amikor két év után ugyane témát illetőleg öcsémen a sor, már fitymáló vagyok.

Pedig lenne, aki más irányba tereljen, lennie kéne. Legalábbis elpogányosodásomba nehezen belenyugvó nagynéném szerint. Csak hát K. Sándor evangélikus lelkész t ő maga is „gyenge embernek” tartja, túlságosan világiasnak.

Másképpen Sanyi bácsit, házunk barátját. Mert számunkra, gyerekek számára ő csupán nyilvánosan „tiszteletes úr”, hiszen egyben rokona is apámnak. Másodunokatestvérként utólag felfedezett, de rokonként

mégsem deklarált – alkalmasint amiért a kertész rokont Ida néni, azaz őnagysága, a papné, nem érzi a lelkeszi szinttel egyenrangúnak.

Sanyi bácsit viszont apám Alexander bácsinak is szólítja, máskor meg Szkander bégnek. De mond olyat is, hogy többet ő pappal barátságot nem köt, mert az mindig olyankor elfoglalt, amikor más ráérne. Komolyan beszélgetni viszont elsősorban vele képes, sokkal inkább, mint bora már említett barátainak bármelyikével, noha a bornak Sanyi bácsi is a barátja. Mivel vele apám olykor végső kérdéseket feszegető „hitvitákat” is folytat, kora kamaszkorom idején suttogóra fogottan a konyhában ülve. De a szobából fülelve én valamennyire mégis követem őket, nem szalasztva el a rólam elhangzókat sem, nem csekélyebbel, mint Isten létével összefüggésben. Mert apám arról is vall, hogy a megbetegedésem idején nagyon-nagyon kérte Istent, épüljek fel, ha lehet, vagy . . . mondjuk talán úgy, hogy vegyen magához. Nem lepődöm meg igazán, minden különösebb megrendülés nélkül képezem magamat a helyébe, vagyis ha a csukott ajtón átszüremlő szöveget, netán rosszul értve, a képzeletem egészíti ki csak ekképpen, hát az nyilván azért történik így, mivel ezt érzem természetesnek. Azzal együtt, amit viszont tisztán kivészek: hogy ezután apám végleg végzett Istennel. Sanyi bácsi viszont valami „nagy-nagy szeretettel” emleget, ami egyszer még ki fog törni apámból, valamit, ami szerintem belőle, Sanyi bácsiból is hiányzik. Nem mintha nem beszélne őszintén, de hát papi kötelességből is teszi egyúttal, szerephűségből.

Legpaposabb vonása magas nyakú mellénye, no meg a keménykalapja. Sétabotot is használ egyébként, meg vastag, borostyánkő szipkát is, amelyen át egy időben meglehetősen sokat elszív, később, asztmája előrehaladtával viszont már csak félbe vágott cigarettákat. Egy évvel idősebb a századnál, utolsónak behívót az első világháborúban a korosztálya kap, de a frontra ő nem kerül már ki, mindössze a komiszkenyerét nyomja egy saját elbeszélése szerint kezdőnek látszó lány kezébe a bécsi pályaudvaron, anélkül, hogy a felajánlott ellenszolgáltatást igénybe venné. Szép szál ember, göndörödni kész fekete hajjal, de angol bajusza inkább sárgásba hajló, beszéde hajlamos a hadarásra, de a szószéken jól tartja magát, bevallottan legnagyobb bosszúsága, ha a száján „szeretet” helyett „szeretetet”, sőt „szeretetetet” szalad ki, hatalmas hangja viszont a kikindai kis imaház helyett tágas templomot kíván, tagadhatatlanul tud is hatásosan beszélni. Szintiszta, de gyerme-

keikhez már magyarul szóló szlovák szülőktől származik, önmagát egyértelműen magyarnak vallja, mögötte sorakozó testvérei esetében azonban ez az impériumváltással megszakadó asszimilációs folyamat hovatarozási bizonytalanságba hanyatlik. Egyik öccse gazdag sváb lányt vesz el, hozományként csinos birtokocskával, ami később ugrik, marad az asszony három gyerekkel. Egyedül is, miután a férj hivatali kolléganője revolvergolyójának esik áldozatául; állítólag szakítani készen már, emiatt is lesz a kettős tragédia kiváltójává. Húga jugoszláv királyi őrnagy özvegye, usztasa merénylet áldozatáé, két fiú anyja, özvegyi érzései is ennek megfelelőek, Sanyi bácsi egyszer nekem vadrácnak mondja. Több évtizeddel azután, semhogy kiderül, nem lesz tengerésztiszt belőle. Mert eredetileg erre készülne, tengerésztiszt-képzőbe, Pólába menni. Két társával együtt, apja áldása mellett, legalábbis látszólag, mert amikor a másik kettőt felveszik, hivatalos válasz helyett atyai magyarázatot kap: ő bizony a kérvényt be sem adta, válasz tehát hogyan is jöhetett volna? Pedig hajóskapitánynak talán csakugyan jobban megfelelt volna, alkaltilag nem is igazán papnak való, gyengeségét különben maga is érzi, bevallotta emiatt is nőszül lelkészcsaládból. Morális támaszul (apám szerint zsandárnak) választva paplányt, rövid lejárátú mellékutakkal téve elviselhetővé magas erkölcsi talapzatról elevenek és holtak felett ítélkező hitvestársa feszes pórázon tartó gondoskodását. Feleségével hivatalosan egyidősnek mondják magukat, nyílt titoknak számít azonban, hogy az asszony idősebb nála; szüleim öt évről vélnék tudni, bár apám anyakönyvvezető ismerőse határozottan tízre emlékszik. Ám a különbség a leginkább Ida néni önmagához öregítő igyekezetében mutatkozik meg, „most már minek?“, beszéli le egyszer akkor ötven körüli férjét a könyvvásárlásról. De talán a pályán is ő tartja meg, mivel a rövid életű kikindai főgimnázium megszűnte ellenére akár a tanárit is folytathatná, ha a papi hivatástól képes lenne megválni. Bár ezt nyilván a becsülete sem engedné meg – akkor sem, ha kedve, sőt talán tehetsége is lenne, leginkább a történelem oktatásához. Függetlenül attól, hogy tanulóinak kijózanítóan tekintélyteremtő frászokat is lekever, ámbár a hangerejének önmagában is megvan a kellő hatása; emiatt is hívják be, mint meséli, nem csupán kolléganői, hanem egy-két gyengébb idegzetű férfikollégája is, osztályaikba olykor egy kis rendcsinálásra. Gyerekként mindenesetre nagy tudású embernek hiszem, nem is keveset tanulok tőle. Akkor is, ha rapszodikus természetének megfelelően tudása is

bízást mondható rapszodikusnak. Amiképpen rapszodikusak a nézetei is, egyik pillanatról a másikra összeállóak vagy előszedettek. Mert azért ők azt akarnak, világhatalmat, „pénz és kommunizmus” segítségével. Természetesen a zsidók, ennek érdekében igyekezve vallásától is megfosztani minden nem zsidót, miközben vallástalan zsidó nincs, csakis olyan, aki annak tettei magát. „Meglehetősen romantikus elmélet”, mondom erre, ez idő szerint már félig felnőttként és a vártnál kissé jobban megsértve. „Erről többet egy szót se!”, fortyan föl a társaság többi tagja felé fordulva, „Tud valaki egy jó viccet inkább?” . . . Fizikából meg mintha a középiskolás anyagot is elfelejtette volna, ezért mondhat olyat, hogy a rakéta légüres térben nem tud haladni. Nincs mire támaszkodnia, magyarázza nekihevílten, mikor egyszer a bolygóközi utazás lehetőségét latolgatjuk. Mielőtt végképp oda lyukadna ki, hogy ezt azért Teremtő mégsem fogja megengedni az emberiségnek. Jó érzéke van viszont a színpadhoz, rendezői működése még a KIE-nek rövidített Keresztény Ifjúsági Egyesületben veszi kezdetét (ahonnan mellesleg szüleim ismeretsége is ered), több szereplője innen indulva lesz a háború után a szabadkai Népszínház színészévé, később a helyi József Attila Művelődési Egyesület együttesével többször is díjat nyer az amatőr színjátszók tartományi szemléljén, szereplői a háta mögött olykor „a pápa”-ként emlegetik, ami a fülébe is jut, egy kellékként szereplő bibliával meg előadás közben durva tréfát is űznek, úgy érzi, fúrják; kisebbségi érzete gyakran indulatkitörésekre is ragadtatja, „Nem haragszom, csak dühös vagyok”, mondja egyszer magát kifújva. Később, visszavonulva olvasmányjaiba temetkezik, nem a bibliába, netán tudós teológiai művekbe, hanem inkább kalandregényekbe, valós és képzeletbeli utak izgalmas leírásaiba, legfőképpen Karl May többrendbelileg újraolvasott regényeibe Winnetouról és Old Shatterhandról, alkalmasint ifjúsága tág horizontú virtuális élményvilágának segítségével kísérelve meg egyre jobban köréje szoruló magányának cellafalán rést ütni. Egy idő után már éjszakáit is íróasztala előtt álló karosszékében töltve el, hozzá még akkor is ellátogató apám szerint két könyökén vastag, tyúkszemszerű bőrkeményedéseket növesztve; fojtogató asztmájától szorongatva kerülüi ágyát, attól tart, nem lesz képes többé fölkelni. Itt is éri a halál, úgy rémlik, hetvenéves kora előtt még. Ida néni tetemesen túléli, amennyiben az a bizonyos tíz esztendő csakugyan igaz, végül már kevesebb választja el a száztól, semmint a kilencventől.

De ez már csak az utótörténet. Utótörténete egy gyenge embernek. Mert gyenge ember. Nagynéném szigorú mércéje szerint legalábbis, nem utolsó sorban pedig az általa roppant tisztelettel övezett S. esperessel való összevetésben alulmaradva. Ámbár maga Sanyi bácsi is mond olyat, hogy ha neki olyan hite lenne, mint annak . . . Apám viszont az esperes urat egyszerűen képmutatónak tartja, farizeusnak. Lényegében olyannak, amilyennek bennem is él, utólagos pontosítással: önmaga előtt is szerepjátszónak. Mivel egyik helybeli fellépésekor Sanyi bácsi, elképzelhetően vendége kifejezett óhajára, elhozta hozzám. Nem hozzánk, *hozzám*, mert . . . Mindenesetre meglehetősen gyerek vagyok még, s bejegyzett magántanuló is egyúttal, mivel éppen Baba tart velem órát, mielőtt menekülésszerűen távozva martalékul szolgáltatna ki váratlan látogatómnak. „Nézd, Zoltánkám”, zúdíttja rám ugyanis igéit az esperes, nyomban, hogy az ajtó becsukódik mögötte. Arról, hogy engem bizonyára sokan szeretnek, de úgy, mint az Úr Jézus senki más nem szerethet. Hogy ezután csodálatos gyógyulásokat is emlegessen, Krisztus gyógyerejének köszönhetőket, bízom tehát a kegyelemben, higgyek, imádkozzam csak. Először ér ilyen hatás, anélkül, hogy hatna rám, hacsak inkább taszítólag nem, először, de nem utóljára. Mert jóval később egy távolabbi nagynéném, anyám német földön menedékre lelő unokatestvére, aki pünkösdistává lényegülve át hangokat is hall és nyelveken is szól, szintén hasonlókkal környékez. „Jaj de okosan adja a Sátán a szádba ezeket, hogy vágnám fejbe azt a rondát”, jegyzi meg hártásomra. Sanyi bácsi részéről ilyesmitől szerencsére nem kell tartanom, legfeljebb a lelkemet mentené, amíg lehet, emiatt is próbálkozom meg, szinte mindjárt az elején már kételyeim korai rügyfakadására felfigyelve, egy kis eklekticizmus bevetésével. Mondván, hogy a jó istent mégsem holmi nagy szakállú öregembernek kell elképzelni, ám a teremtés hat napját lehet akár hat korszaknak is. Hiszen ezt másképpen „szegény Mózes” hogyan is mondhatta volna. Amivel átmenetileg mintha még hatna is rám egy kissé. Csak hát Gitának, bár egybehangzó vélemények szerint szépasszony-anyjánál kevésbé csinosnak indult, de azért megkapóan ívelt szemöldöke van, és zöldesen foszforeszkáló, ferde metszésű szeme, úgyhogy az áttetszően fehér bőre ellenére van az erős járomcsontú arcában valami indiános vonás is. Sőt melle is van. Az idő tájt mindenképpen már, amikor az áttételesen értelmezett Genezisről általam hevenyészve továbbadtak hallatán végigmér az átható tekintetével. Tud-

tomra adva, hogy én annyira Sanyi bácsi hatása alatt állok, hogy már csak ezért sem tartja érdemesnek velem ilyesmiről vitázni. Mert az elhittelenedési folyamatban is két évvel előttem jár, jóllehet a bérmálási ceremóniát pukkadozva ugyan, de anyai parancsra végigcsinálja. Akárcsak jómagam a konfirmációt, ugyanennek protestáns megfelelőjét, egybekötve az először ekkor esedékes úrvacsorával. Otthon még főpróbát is tartunk, két velem együtt fellépő korombeli kislány mellett bekapcsolva ugyanerre két évvel később esedékes öcsémet is, akinek tiszte ezúttal annyi, hogy a koreográfiának megfelelően toloszékemet előre-tolja vagy hátrahúzza. Ekkor gyakoroltatott be a megfelelő szájnýtás is, nyelvünk diszkrét kinyújtásával, hogy az ostya rákerülhessen, ám ahogyan azt a leánykák félig lehunyt szemmel csinálták . . . emiatt is határozom el, hogy mégis az ajkammal fogom elvenni. Annak érdekében, hogy a komikum önmagam által megvont fenyegető körén kívül maradjak. Nem mintha nem lett volna rosszabb, hogy a hívők közül sírtak is többen . . . Másról is szó van azonban: arról, hogy helyzetemnél fogva alighanem az lett volna „normális”, sőt „tipikus”, hogy mélyen vallásos legyek, úgy, ahogyan azt egynémely kívülálló, arról is tudva, hogy pap jár a házhoz, kellő megértés mellett feltételezi is rólam – azt, amit alighanem méltóságomon alulinak is érzek. Később meg majd az irodalomnak is meglesz a maga beleszólása: Thomas Mann A Buddenbrook-háza ama részletének például, ahol olyan korú kegyes hölgyek koszorújáról esik szó, akik már ajánlatosnak érzik a túlvilágra szóló belépőjegyet biztosítani a maguk számára. Nálam viszont arról, hogy vallásos olvasóként az ehhez hasonló, irodalomszerte bőven tenyésző részleteket nem a műélvező örömeivel kellene fogadnom, hanem inkább felháborodva. Úgyhogy ha el is tolnak néha még az imaházba, ott egyre inkább olyan nehezen kiküszöbölhető gondolatficamok kíséretében vagyok jelen, hogy milyen jót is mulat hiábavaló igyekezetünkön az a gondolataimat nyomasztó módon lehallgató Nemlétező, akiről talán épp azért hiszem szívesen, hogy csakugyan nincs, mert akad a gondolataim között jócskán olyan, amit nem neki szánok.

De talán ezen is fordul meg minden. Azon, hogy az Isten nélkül maradást az ember elhagyatottságként éli-e meg vagy szabadságként. Annyira, hogy a túloldalról szemlélve ez lehetne akár az a bizonyos hitet ajándékba adó Kegyelem is, amin aztán üdvösség és kárhózat kérdése múlik.

Mindegy végeredményben. Mert azért a Sanyi bácsival töltött, egyre inkább a viták irányába tolódó hittanórák mégsem voltak hiába. Annnyira semmiképpen sem, hogy ne írhatnám ide nyugodtan: nem azért nem lettem hívó, mert nem ismertem meg eléggé azt a vallást, amibe beleszülettem. Igen gyakran éreztem viszont úgy, hogy mindaz, amiben egyre kevésbé hiszek, nem igazán egyeztethető össze a „nemzetivel”, főleg azzal nem, ami könyvállományunk egy részéből felém árad. Hiszen a vallás tanítása szerint „minden ember a felebarátunk”, és hát én valahogy úgy fogadtam el a kereszténység erkölcsi tanításait, hogy azok isteni eredetét, feltételezett szerzőjük fokozatos kihunyási folyamatával párhuzamosan mindinkább kétségbe vontam. Válogatva egyébként a Tízparancsolatban foglaltak között is, elfogadva például a „Ne ölj!”-t és a „Ne lopj!”-ot, némileg kevésbé komolyan véve akár még a „Ne paráználkoddj!”-ot is, úgy érezve, hogy igencsak unalmas lenne az élet, ha ezeket a tilalmakat mindenki be is tartaná. Hiszen így az izgalmas könyvek ugyan miről szólnának? Alapjában véve azonban túlvilági igazságszolgáltatás nélkül is betarthatónak vélem őket, ártatlan felvilágosultságomban bízva az emberek belátásában, felnőtségre nyúlóan is sokáig még, szinte napjainkban döbbenve csak rá arra a fenyegető roppant ürre, ami a mindenség általunk teremtett teremtőjének eltűnésével támadt. Bennünk, körülöttünk és egymás közt mindenekelőtt. Ugyanakkor mi lehetne nagyobb képtelenség annál, mint hogy az emberi együttélés szabályainak betarthatósága természetfeletti dolgokba vetett hitüinktől függjön? . . . Ám akkor még inkább csak a „születésszabályozás” címszóba ütközöm bele a lexikonban, s Malthus nevébe, azt is megtudva a témáról, hogy vallás erkölcsi és nemzeti elvekkel áll szöges ellentétben. És hát a „vallás erkölcs” szó ekkor már ajkbiggyesztésre kész. Ami viszont a „nemzeti”-t illeti, háború után vagyunk, nemzetek egymást pusztító marakodása után, nyilvánvalóan azzal is összefüggésben, hogy túl sok a földön az ember. Egyszerűen csekély kétféle milliárdra rúgó mindössze, de azért így is riasztó tömegűnek tetsző, félelmetesen fölösleges túlbujánzás látványát felidézőnek. Enyhén szólva felette vegyes olvasmányokból táplálkozó Ómamánktól megerősítetten is akár, mivel erről tőle is hallok. Korábban is már, ámde rendhagyó módon, sőt némileg vonakodva később is neki vagyok kénytelen igazat adni. Ha tehát e mindent maga alá temetéssel fenyegető folyamat megállítását holmi vallás erkölcsi kukacoskodás vagy nemzeti nagyravágás akadá-

lyozza, úgy az efféléket el kell söpörni. Mert szinte elejétől fogva földtekében gondolkodva, hamar kezdem úgy vélni, hogy az emberiség ügyét „rendbe kell tenni”, egyszer kissé még a tárcaíró Márai is felbosszant – amiért írásában egy hasonló kijelentést tevő fiatalembernek a fiókjában való rendet rakást ajánlja, hadd lássa, milyen nehéz az. És a versikeit Zentáról levélben továbbra is küldözgető nagyapám egyszer egy ezer év utáni jobb világról ír, arról, hogy a Föld államai egyesülten, „nagy világállamban” élnek. Úgyhogy talán emiatt is kezdem magam hamar kozmopolitának érezni. Magát a szót egy fejtágító „rádiószeminárium” adásából szedve föl, ahol azt a liberalizmussal, nacionalizmussal, antiszemitizmussal, cionizmussal, és még néhány „izmussal” együtt küldik máglyára. Olyan imperialista eszmeként, mely szerint olyan fogalmakat, mint „nemzet” és „nemzeti szuverenitás”, végső ideje lenne már a történelem szemétdombjára vetni. Úgyhogy már csak emiatt is tetszik nekem, amiért „azoknak ott” nem tetszik. Akkor is azt érezve ésszerűnek, hogy az emberiség egyetlen nyelvet beszéljen, ha ez a bizonyos nyelv aligha a magyar lesz éppen. Hiszen ez az állapot nyilván azután lesz csak, hogy én rég nem leszek már, következésképpen ezért aggódni az anyanyelvem sorsa felett, aligha tekinthető ésszerűnek. Ám hogy ezzel összevetve miért lenne ésszerű a túlzott számbeli növekedéstől félteni az emberiséget, ha annak Apokalipszisba torkollása szintén földi pályafutásom véget érte után következik be . . . nos, attól tartok, erre nemigen tudtam volna felelni. De talán ez sem fontos. Tény viszont, hogy a „magyar fogyás” jelensége akkor a mi tájunkon nem is volt még túl szembetűnő. Amint azt a korábban már említett Barna család példája is mutatja. Mármint az egyiké, mivel költözködésünk után a „harmadik ház” közelében egy másik, ugyanilyen nevű család is lakott: még népesebb, sőt a szemünk láttára tovább népesedő, na meg az előbbinél sokkal szegényebb, emiatt is látom jónak őket megkülönböztetésképpen „proli Barnaék”-nak nevezni. Ámde akad olyan magyar család is, ahol a tizedik vagy tizenvalahányadik gyermek keresztapaságát (pardon: „komaságát”), természetesen évenkénti ajándékcsomagokkal egybekötötten, országa népességének gyarapodása felett örvendve maga Tito vállalja. Új környezetünk nemzetiségi összetétele egyébként kissé „szerbebb”, úgyhogy a kiskorúak konfliktusai itt olykor etnikai jelleget is öltenek, így a hozzánk néha ezután is ellátogató Tánczos Sanyi egyszer kemény verekedésbe keveredik egy belénk kötő boszniai telepés fiúval, egészé-

ben véve és felnőtt síkon azonban veszélyeztetettségünk még nem igazán kirívó. Mert egyelőre messze még az idő, amikor a magyar tanulókat tömegesen íratják szerb iskolai tagozatokba.

Persze, én nem vagyok a terepen. Nem igazán ütközöm bele kisebbségi mivoltunkba a mindennapok síkján sem.

Amiért is ennek megélése részemről közvettebb és „elméletibb” is. Hiszen Trianonba a lexikon oldalain is minduntalan beleütközöm, pár száz lélek lakta falvacskák régi magyar és új, nem magyar nevei mellett például, megtudva róluk, hogy „Tr. óta” Csehszlovákiához, Romániához, Jugoszláviához tartoznak (sőt Ausztriához is!), hárommillió magyar az anyaországhoz viszont többé nem – igazágtalanság, igen, de orvosolhatatlan is egyben. Annak ellenére, hogy egyik-másik régi tankönyvem hátlapján egymás alatt három térképet látok: a „rég” Magyarországot, a „csonkát”, majd újra a „régit”. „Hát igen, ilyen volt, most ilyen, s ilyennek kellene újra lennie, de hát nem lesz”, mutat rájuk Baba óra közben egy alkalommal. Én meg mit is mondhatnék? Újra a rossz oldalon harcoltunk, és újra veszítettünk.

És egyáltalán, mert háború volt, egymás után kettő is. Annak rendje és módja szerint termelve ki háborús regényeket, amelyeknek hamarosan magam is olvasójukká válok. Egyelőre az első világháborúról szólókévé, hiszen a második irodalma ekkor van még csak születőben, nem hogy hozzám már be is gyűrűzne. Lövészárók- és hadifogoly-regényeket olvasok tehát, akadnak közöttük tájunkon születettek is, pl. a két szabadkai orvos íróé, Darvas Gábor Mindent meggondoltam és mindent megfontoltamja és Munk Artúr Nagy kádere, élményregényként nemcsak háborúsak, de háborúellenesek is. Mindkettő a szekrényünkből kerül elő, akárcsak Zilahy regényei, a Halálos tavasztól, a Két fogolyon, a Földönfutó városon át A fegyverek visszanéznekig. De közülük leginkább A szökevény van rám hatással, amiért tisztként szolgáló, de katonaszökevénné öntudatosodó hőse, aki az őszirózsás forradalom résztvevőjeként, ám a proletárdiktatúrával voltaképpen már szembe-szegülve válik kommunisztagyannússá a Kun Bélákat felváltó darutollások szemében. Nem minden romantikától mentes regény, de hát mikor legyen nekem való a romantika, ha nem most, amellet, hogy üzenete valamiféle „harmadik utat” is hordoz. Azon túl, hogy háborúellenességével már ilyen jellegű olvasmányaihoz is jól kapcsolódik. És hát én a Nyugaton a helyzet változatlant is ez idő tájt olvasom, úgyhogy vitéz

Somogyvári Gyula regénye, a *Virágzik a mandulafa* (szintén megvan) már komoly ellenérzést kelt bennem. Annak ellenére, hogy szerzője tagadhatatlanul „tud írni”. Csakhogy Zilahynál cseppet sem kisebb romantikája nem „szembeforduló”, sőt a háború okozta szenvedést úgy mutatja be, mint amit „a hazáért” el kell viselni. Annál a részletnél meg, ahol a regény bájos olasz csitri-üdvöskéje (a történet egy része az olasz fronton játszódik) olasz földön a katonákkal együtt a magyar himnuszt éneкли, nem tudok nem arra gondolni, hogy fordított felállásról olvasva (magyar lány – olasz katonák) a szerző nyilván még egy olasz regény esetében is elhúzná száját, magyaréban meg egyenesen árulót kiáltana. Hiába, na, az a bizonyos eleve kettős mércét magában rejtő azonosulási reflex nálam már ekkor sem működőképes. Hát még amikor Somogyvári tollából az Új Időkben holmi vallomásfélére is bukkanok, arról szót ejtőre, hogy regényét a szerző a defetistának mondott *Remarque* és társai ellenében kezdte el írni: nehogy a fizikai után a „lelki fegyverletétel” is bekövetkezzen – az a bizonyos ami azóta csakugyan bekövetkezett, alkalmasint mégsem *Remarque*-ék működése következtében. „Gyula diák” (anyámtól hallom olykor így emlegetni) tehát újabb háborúra készít fel, állapítom meg ekkor. Mai látásom szerint is helyesen, csak hát irodalmi fogantatású háborúellenességem tükrében többé-kevésbé úgy látom, mintha az antantnak a központi hatalmakkal szemben úgy lenne igaza, mint húsz évvel később a szövetségeseknek a hitleri tengellyel szemben. Mit sem tudva arról, hogy a nagy (és sokszor látszólagos) frontális igazságok mögött a legkülönbözőbb felszín alatti és helyi érdekű igazságok is meghúzódhatnak. Amögött is tehát, amit a proletárforradalomnak az a tar fejű és tatár szemű megszállottja minősít sommásan imperialista marakodásnak, akinek igazsága azáltal lesz végzetes tévedéssé, hogy a történelem leghazugabb és legvéresebb államrendszerét hívja életre. Nem mintha tizenéves mivoltom egyedüli tévedése ez volna, mivel a kiegyezéskor restaurált ezeréves magyar állam félfüggetlen helyzetéről is csak bizonytalan körvonalú fogalmaim lehetnek, amiért is nem igazán fogom föl, hogy történelme e szakaszában a magyarság nem a Habsburg-monarchia többi „néptörzséhez” hasonlatosan érzi magát elnyomva, sőt mások érzik magukat ilyennek őáltala, miközben a magát izmosodónak önámító nemzet a marakodásnak ezt a háborúját még a magáénak is képes érezni. Hogyne, hisz a képlet még ma is bonyolult, hát még a maga idején – annyira, hogy végkifejletét a

Kasszandra-levél Kossuth apánkja is csupán az emigráció partravettségéből képes megjövendőlni.

Természetesen hiába, hiszen történelmet tanulni muszáj, olvasgatni lehet, tanulni belőle viszont nem szokás. Irodalmat csinálni belőle viszont igen, amiért is korábbi, egzotikumigényű „pogánytüzes” magyarságom főleg irodalmi hatásra válik „balossá”, sőt forradalmi színezetűvé. Aligha az aktuális ideológiától függetlenül, ám inkább csak a napi sajtó elutasított propagandája mögül bújva elő, semmint annak közvetlen hatására alakulva. Ha egyszer Petőfi is felakasztaná a királyokat, jó szoros nyakravalót készítve a mágnásoknak is, míg Ady Dózsa György unokájaként bús bocskoros nemes módjára grófi szerűn sír a népért, sőt szerinte a vörös csillag sem hull le soha, ám mivel a proletár fiú apja a királynál is hatalmasabb, hogy is tehetné? József Attila egyelőre a kis Balázst altatja csak, annyit tudok róla mindössze, hogy kommunista volt, nem is sejtve még, mekkora költő. Ámde igazi táplálékom mégiscsak a próza, a regény, az lesz számomra a valóság toldalékává, így a magyaréva is. Ilyenként Móricz Zsigmond regénye, a Rokonok mindenekelőtt. Mert itthon az is megvan, ezért is válik számomra nyilván a leleplező „közéleti” regény őstípusává. Annyira, hogy a Sárarany és a Rózsa Sándor-regények parasztheroizáló Móriczával szemben később is a kisvárosok kiskirályait, hatalmi klikkjeit kipellengérező Móricz jelenti az igazit, úgyhogy ennek jegyében is kezdem, minden írói álmodozást megelőzően is már, úgy érezni, hogy a mi valóságunkról is „valami ilyesmit” kellene írni. Sőt már-már az írói szembenállás alapformulájára is rátalálok: fennálló rendszerekről vagy rosszat, vagy semmit! Mert csupán „alulról felfelé” tudok érezni. Hatalommal, tekintéllyel, szentséggel szembefordulva. Magyarként is akár, legyen bár szó pogány lázadókról, Dózsa parasztjairól, kurucokról, negyvennyolcasokról, öszirőzsásokról, sőt . . . mivel akár kommunistaként is tudnék érezni, ha nem kommunista rendszer volna hatalmon.

De hatalmon van. Határon innen és túl, ámde anyanyelvemen főleg „túlról” rontva a dobhártyánknak. Kalapácsritmusú mozgalmi indulókkal ugyanúgy, mint a Mojszejev együttes hangjaiból kicsengve vagy Dunajevszkij operettjeiből, amelyeknek szerzőjéről vagy másfél évtizeddel később, de Kodály által éterbe röpitetten hallhatom majd, hogy növendékeként Pesten valaha Deutschnak hívták, ő a „Kantáta Sztálinról” szerzője is különben. Nem mintha baj volna, amiért Puskinnal,

Csehovval vagy Osztrovszkijjal is ekképp találkozhatom, ámde akad itt „Tanuljunk énekszóra oroszul!” című adás is. Mindazon műsorszámok közt, amelyeknek hallatán főleg apánk jelenlétében kapcsoljuk ki a rádiót pánikszerűen. Lévéen elegendő egyetlen fülét megütő „Nyikoláj Ivanovics” vagy oroszos dallamtöredék, hogy vérbe borult tekintetű „Ez orosz!” kiáltással rontson a készüléknek. Ám bennem a gyakori kikapcsolások ellenére is megfelelő lenyomatok maradnak. Egyebek mellett az is, hogy bármiféle eredetű ütemes tapsba óhatatlanul ma is még az „Él-jen Sztá-lin!” vastapsritmusát hallom bele, gyakran az eggyel több szótagra beütemezett „Él-jen Rá-ko-si!” társaságában. Hála Popov találmányának, legalábbis így állítja ezt maga a találmány, melynek ismeretterjesztő műsoraiban hallhatók a repülőgépet feltaláló Mozsajszkij-ról is, na meg Micsurinról és Liszenkóról, sőt Joghurtovról – természetesen a joghurt feltalálójaként emlegetve, méghozzá, minden más feltevés ellenére, akkor is halálkomoly tálalásban, ha ezt ma már senki sem fogja elhinni. Annyira nem, hogy magam is csak az ellenség hitelrontó aknamunkájával, illetve az éberség kihagyásával tudom megmagyarázni. Mivel a rádiókabaré ez idő tájt inkább az imperialista tábor „nagy embervásáráról” sugároz helyszíni közvetítést, ahol az egyik mutatványos bódében „Tito, az éneklő csodakutya” is bemutatja produkcióját. Az a hősként éltetett Tito, akinek „Herój Tito!”-ként, a határon innen szintén megvan a maga vastaps-sémája, ám aki a béketábor bölcs vezére és a világ elnyomott népeinek reménysége mögött nyilván nem óhajt csupán másodikként vastapsok tárgya lenni. Ezért is van ez idő tájt szépülőben szememben, aligha csak az enyémben. Annyira, hogy erre a megszépülési folyamatra visszagondolva már-már arra kezdek gyanakodni, hogy valahol itt veszi kezdetét a Délvidék magyarságának önámítóan önfeladó, olykor szinte bután rátarti „jugoszlávsága”. Nem keveseknél s nem is csupán a nyilvánvaló fogalomzavarról tanúskodó „jugoszláv”-ként való bejegyeztetésben is megmutatkozva . . . Mindenesetre én annak idején az akkor valóban létezőnek hitt Rajk-féle összeesküvés lelepleztetését szívből sajnálom, legfőképpen amiért nem sikerült „likvidálni” Rákosit, úgy, ahogyan arról Rankovičtyal a kelebiai találkozó során az elsőrendű vádlott beismerő vallomása szerint megállapodtak. Hogyne, hiszen különböző dísztribünös díszfelvonulások és nagygyűlések közvetítésekor korábban is gyakran gondolok váratlanul (azaz általam „vártan”) eldördülő lövés hangjára, uram isten, de szép is lenne! Nem mintha minden-

ben elégedett volnék Titóval, mert azért egy hadosztályt az ekkor dúló koreai háborúba mégiscsak elküldhetne. Mert én MacArthur tábornokért lelkesedem, koreai városok, folyók, hegyek neveit tanulom meg, térképen is nyomon követve a háború alakulását. Úgyhogy még a Helsinkiben szerzett 17 magyar olimpiai aranyéremnek is kissé visszafogottan örülök csak, amiért azoknak Rákosi és társai is örülnek. Sőt, amikor a jugoszláv focisták ugyanezen az olimpián legyőzik a szovjeteket, annyira elkap a hév, hogy a hamarosan beköszöntő magyar–jugoszláv döntő alkalmával Puskásék ellenében Bobekéknak próbálok meg szurkolni; nem holmi lojalitásból, hanem „elvből”: csak hogy az odaíti rendszer sikermámora ne legyen teljes. Átmenetileg öcsémmel és Tán-czos Sanyival is szembekerülve, amikor a közvetítést együtt hallgatjuk. „De hát a játékosok nem”, érvel Sanyi, arra gondolva, hogy az aranylábúak nem hívei Rákosinak, nem kommunisták. Bizonyára nem alaptalanul, csak hát én őrnagyi, sőt alezredesti fizetésekről is hallok, nem igazán tudva még az élsportról sem a tudnivalókat: vagy pénz kell hozzá, vagy diktatúra. Úgyhogy mikor Szepesi megbocsáthatatlanul vonalasnak ható rikoltása, „Most legyen nagy szájuk a jugoszlávoknak!” végül felhangzik, mintha csakugyan „jugoszláv” lennék. Néhány pillanatig mindössze, mielőtt a másik kettőhöz és önmagamhoz visszatálnék. Megkönnyebbülve végeredményben.

Am azért így is: melyik „önmagam” az igazi, a hiteles? Ki kire is talál rá tulajdonképpen?